

**bouwhistorische opname
banmolen, terborgh, schinnen**

coen eggen
juli 2021

inhoudsopgave:

pag. 3:	objectgegevens
pag. 4:	aanleiding
pag. 4:	contextuele geschiedenis
pag. 7:	geschiedenis van het object
pag. 11:	beschrijving van het object
pag. 15:	actuele foto's
pag. 29:	waardenstelling
pag. 33:	bronnen
pag. 33:	colofon

aanleiding

De voormalige banwatermolen van Huis Schinnen, dat ook kasteel Terborgh genoemd wordt, is in 1939 ingrijpend verbouwd tot woning waarbij elke verwijzing naar de oorspronkelijke functie verloren is gegaan. Rond 1960 is het pand nog een keer opgedeeld waarbij een tweede woning is gerealiseerd. Na geruime tijd leegstand liggen nu plannen voor het gebouw te restaureren en te herbestemmen. Het voorliggende rapport brengt in beeld wat er eventueel nog aan monumentale waarden aanwezig is, en hoe zich dat verhoudt tot de al eerder genoemde transformaties.

de contextuele geschiedenis

Het kasteel ligt in het dal van de Geleenbeek nabij de buurtschap Heisterbrug. Zowel het kasteel als de naastgelegen watermolen zijn ieder apart een rijksmonument.

De eerste vermelding van een dan dus al bestaande burcht dateert uit 1285. Het huidige kasteel Terborgh is een zeventiende-eeuwse gesloten hoeve die is opgetrokken uit vier bakstenen vleugels. Twee vleugels zijn voorzien van bakstenen topgevels van het Gelderse type, afgedekt met rollagen, die echter in een bakstenen krul eindigen en zodoende een combinatie laten zien van Gelderse en Maaslandse invloeden. Daar, in het Maasland, vierde sinds de 17de eeuw de voluutgevel of Maaslandse krulgevel hoogtijdagen.

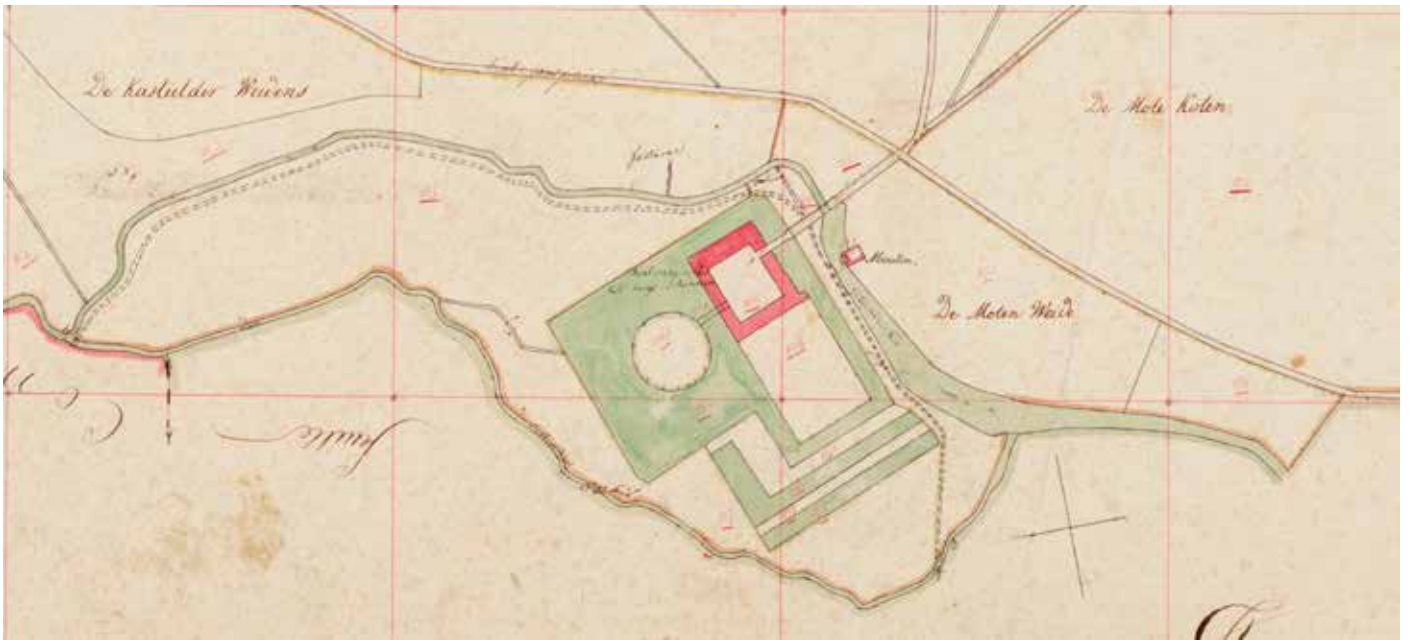
Het kasteelterrein is voorzien van een gracht die gevoed wordt door de Geleenbeek, net als de banmolen die daarvoor een stuwvijver had. De omgrachting was in 1967, zoals te zien is op een opmetingstekening van H. van de Wall van de toenmalige RDMZ, al teruggebracht tot de huidige omvang, terwijl de oerkadasterkaart, die rond 1835 is te dateren, nog een veel groter systeem laat zien, inclusief visvijvers.

Achter het kasteel ligt een terp of motte, waar metersdikke restanten breuksteen wijzen op de fundamenten van een oude woontoren.

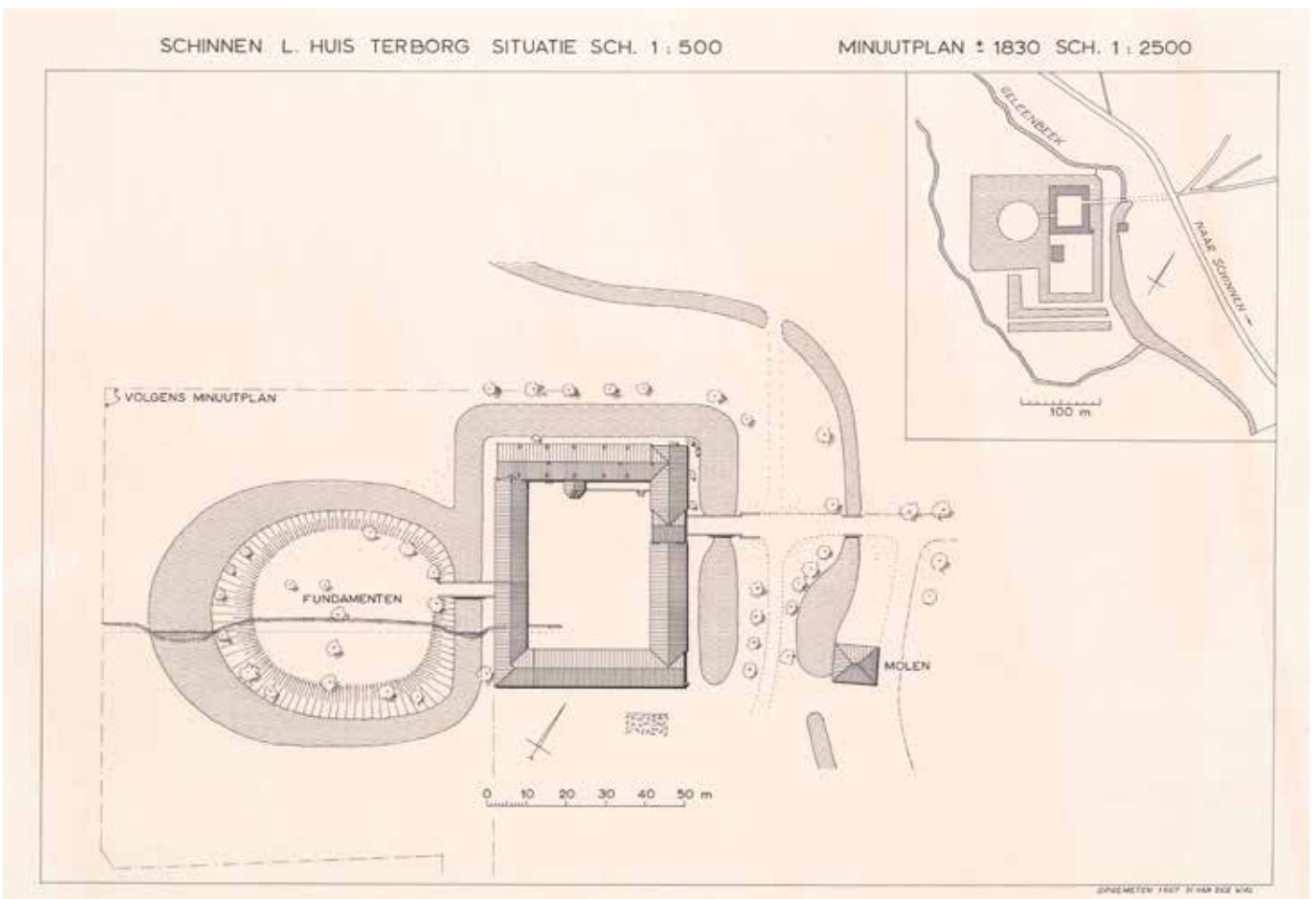
De eigendoms- en bewoningsgeschiedenis van het kasteel laat het gebruikelijke patroon zien van elkaar afwisselende adellijke geslachten die ofwel door huwelijk en vererving, of door koop en verkoop in bezit kwamen van kasteel én molen, en daar hun bestaan deels mee bekostigden.

Tranchotkaart 1805/07

rond 1835,

1967

Na de Franse tijd verschuiven de belangen en de mogelijkheden voor de adel, met als gevolg dat lieden uit de nieuwe geldeconomie steeds vaker de nieuwe eigenaren en bewoners worden. Dat is ook bij Terborgh gebeurd

In 1853 worden kasteel Terborgh en de Borgermolen toebedeeld aan barones Theresia de Weichs de Wenne, gehuwd met baron Clemens De Loë, die in Troisdorff in Oostenrijk woonde. In 1872 vestigde hun zoon Clemens De Loë jr., kamerheer van de keizer van Oostenrijk en getrouwd met gravin Eugenia von Golstein de Breihl, zich op Terborgh. Na de dood van de gravin ging De Loë, in 1888, terug naar Oostenrijk. Vervolgens stond het kasteel tot 1918 leeg, terwijl de kasteelboerderij verpacht bleef aan leden van de familie Pijls. In datzelfde jaar koopt George August Kesting, directeur van de Handelsvereniging Reiss & Co. te Amsterdam, de helft van Terborgh. Het andere deel komt in bezit van Geert van Kooten Kok uit 's-Gravenhage. In 1938 verkopen beide eigenaar hun aandeel in Terborgh aan de Amsterdamse civiel ingenieur Gerardus Smits, oud-directeur van de Deli Spoorweg Maatschappij in Nederlands-Indië. Smits restaureert tussen 1939 en 1943 het in verval geraakte kasteel en de Borgermolen, maar verkoopt in dat laatstgenoemde jaar de molen aan zijn ongetrouwde broer Roelof die op Terborgh landbouw bedrijft en omschreven wordt als landbouwer en grondbezitter. Gerardus Smits verhuist in dat jaar naar Huize de Heek bij Klimmen.

In 1968 koopt de Gemeente Schinnen Terborgh en gebruikt het kasteel voor officiële ontvangsten en verkoopt kasteel én molen in 1989 weer aan antiekhandelaar Stassen.

geschiedenis van het object

Aan de voorzijde van het kasteel ligt aan een aftakking van de Geleenbeek de watermolen Terborgh of Borgermolen. Het huidige molenhuis stamt uit de achttiende eeuw en bestaat deels nog uit vakwerk. Het dak is een met pannen gedekt schilddak.

De Borgermolen wordt voor het eerst vermeld in 1501.

Tot de Franse tijd was de molen de banwatermolen van de heerlijkheid Schinnen.

In 1854 werd de watermolen expliciet genoemd in verband met een waterpeilvaststelling waaruit blijkt dat die twee houten waterraderen had. Ze stonden schuin achter elkaar met ieder een eigen watergang waarin het rad draaide en ieder ook een eigen maalsluis. Het voorste rad lag tegen de gevel met een breedte van 78 centimeter en een doorsnede van 5,46 meter en fungeerde als roggemolen. Het achterste rad had een breedte van 76 centimeter en een doorsnede van 5,28 meter en diende voor het aandrijven van een tarwemolen. De openingen waarin beide raderen draaiden zijn nog aanwezig, zij het dichtgemetseld.

Van Bussel vermeldt in zijn Limburgs Molenboek dat vóór 1888 het achterste rad verwijderd werd, zoals zou blijken uit een peilvaststelling uit dat jaar. Het was toen een middenslagrad met een breedte van 82 centimeter en een doorsnede van 5,34 meter en was voorzien van een krop. Op ongeveer 170 meter boven de molen splitste de Geleenbeek zich in twee takken en lag een verdeelwerk met twee lossluizen. De afslagtak liep vervolgens langs de achterkant van het kasteel om zich bij de Spaubeker oliemolen weer te verenigen met de molentak.

Tot in het midden van de jaren 1930 werd de molen nog gebruikt, maar de laatste paar jaar alleen voor eigen gebruik van de pachter van landgoed Terborg. Daarbij werd, zoals uit een foto van rond 1910 in Loosjes blijkt, het achterste rad gebruikt. De vraag is dus of in 1888 net dat rad er nog was, of dat dat later alsnog weer daar geplaatst is. De molen was in de jaren 30 zo vervallen dat het herstellen tot een draaiende molen niet lonend was in commercieel opzicht.

In 1939 werd het stuwrecht van de Heisterbruggermolen en de Borgermolen afgekocht door de Staatsmijnen.

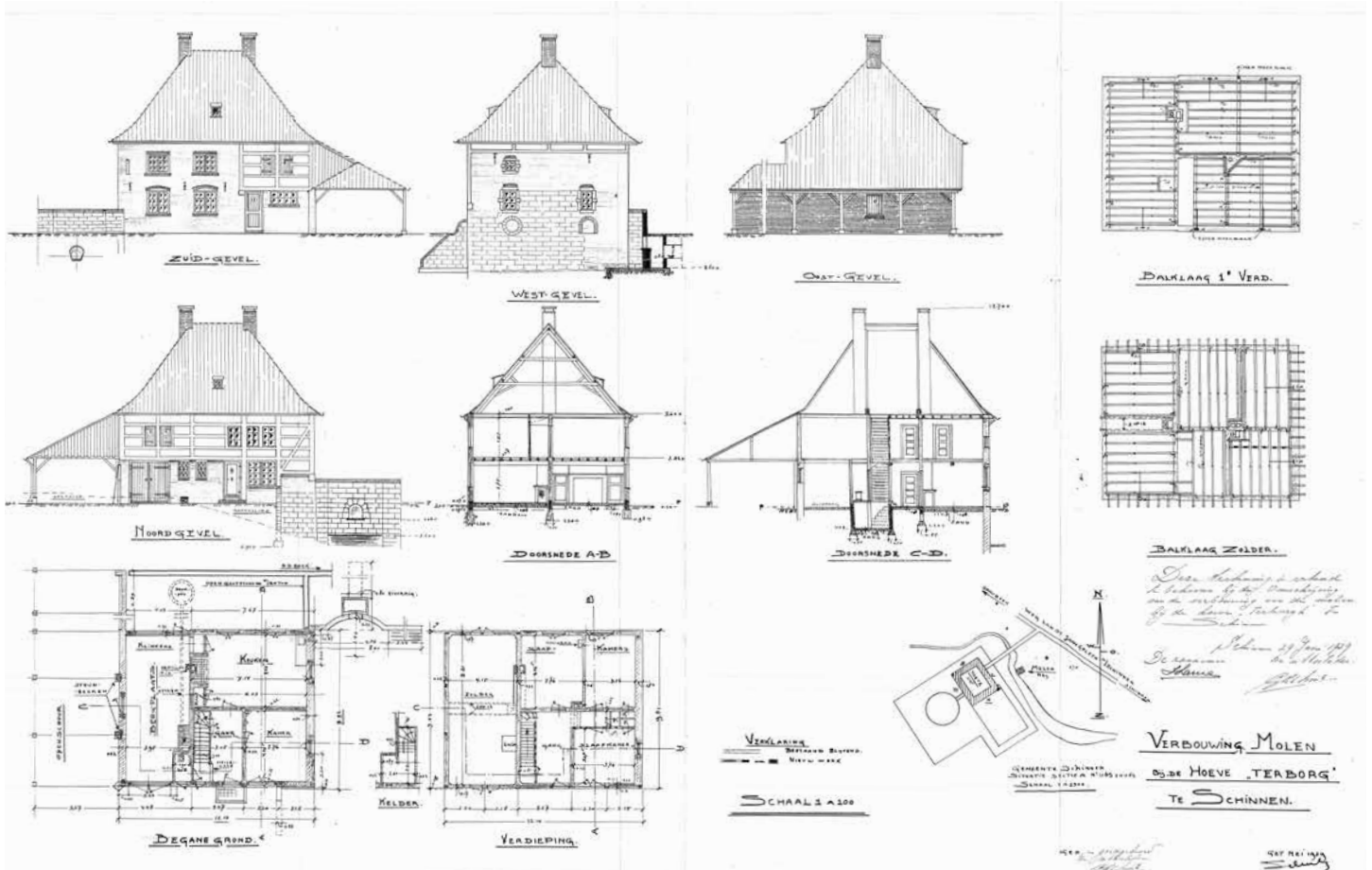
rond 1930

rond 1910

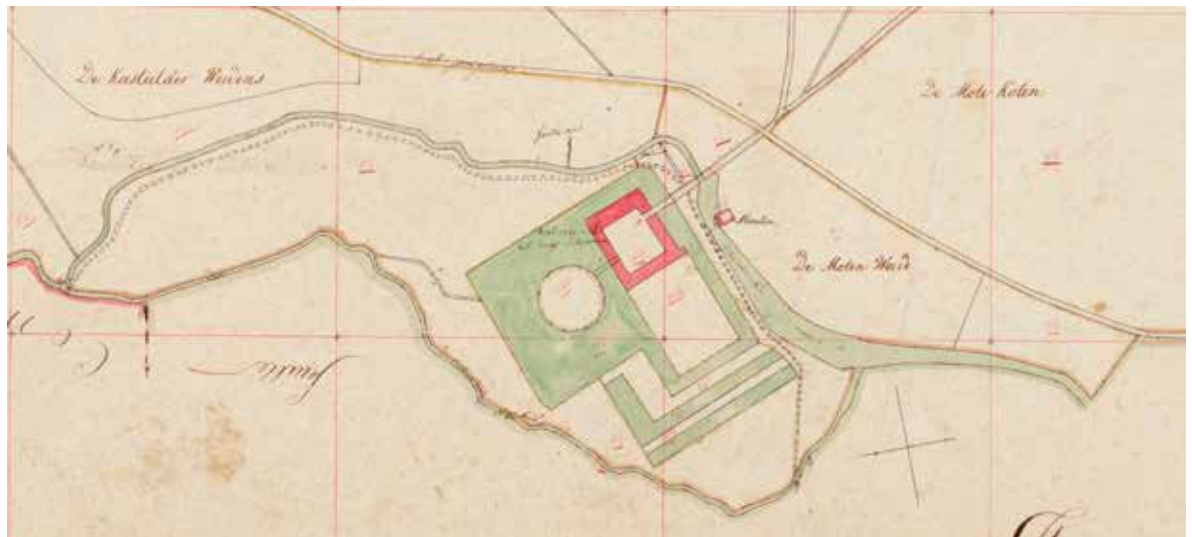
De teloorgang van de molenfunctie is daarmee direct verbonden met de bloei van de Staatsmijnen. De Geleenbeek, die door vrijwel het hele kolenmijnbouwgebied liep werd door de mijnen gebruik voor het afvoeren van water uit de kolenwasserijen, met op plaatsen, zoals in Schinnen aan de rand van het dorp, opvangbekkens voor slib, de zogenaamde slikvijvers. In combinatie met kanalisatie van de beek ontstond zo een rioolachtig geheel dat bijgevolg ook geen enkel leven meer kende. De watermolens langs de beek waren ongewenst, en ook onmogelijk functioneel te houden. Staatsmijnen kocht daarop alle molenrechten, wat dus het einde van de bedrijfsactiviteiten betekende. Ook de molen van Terborgh was dit lot beschoren.

Wat restte was dus afbraak of een andere functie. Die kwam er dus in 1939 met de transformatie tot woning.

bouwtekening 1939

De Geleenbeek die eeuwenlang aan de noordkant stroomde werd rond 1955 verlegd naar de zuidkant, parallel aan de spoorlijn, waarna ook het uitgebreide grachten- en vijverstelsel verdween.

kaart rond 1835,

kaart rond 1955,

kaart rond 2000,

Het gebruik als woning is wisselend: in de tijd dat de Gemeente Schinnen eigenaar was werd de molen klaarblijkelijk verhuurd als verblijf voor mensen die in dienst waren van de gemeente, maar om daar een helder beeld van te krijgen zou bevolkingsonderzoek plaats moeten vinden. Dat is echter niet relevant. Er zijn aantoonbaar ook geen of nauwelijks verbeteringen aangebracht, hoewel plannen van de toenmalige eigenaar, antiekhandelaar Stassen, uit 2008 een bestektekening hebben opgeleverd voor brandvoorziening.

Als er toen al iets is gebeurd is dat dus van ondergeschikt belang, zoals moge blijken uit de beschrijving die hierna volgt.

rond 1980

beschrijving van het object

De molen heeft een eenvoudig rechthoekig grondplan, was aanvankelijk zo goed als zeker helemaal opgetrokken in vakwerk, en is gedekt met een schilddak. Zowel qua vorm als qua materiaalgebruik is een datering in de 18de eeuw goed verdedigbaar, en aantoonbaar.

Van de oorspronkelijke functie is geen enkel spoor over: het enige dat nog verwijst naar de aanwezigheid van een molenrad zijn de dichtgemetselde openingen waar de assen van het waterrad door naar binnen liepen.

Ook van de schutsluis resteert niets.

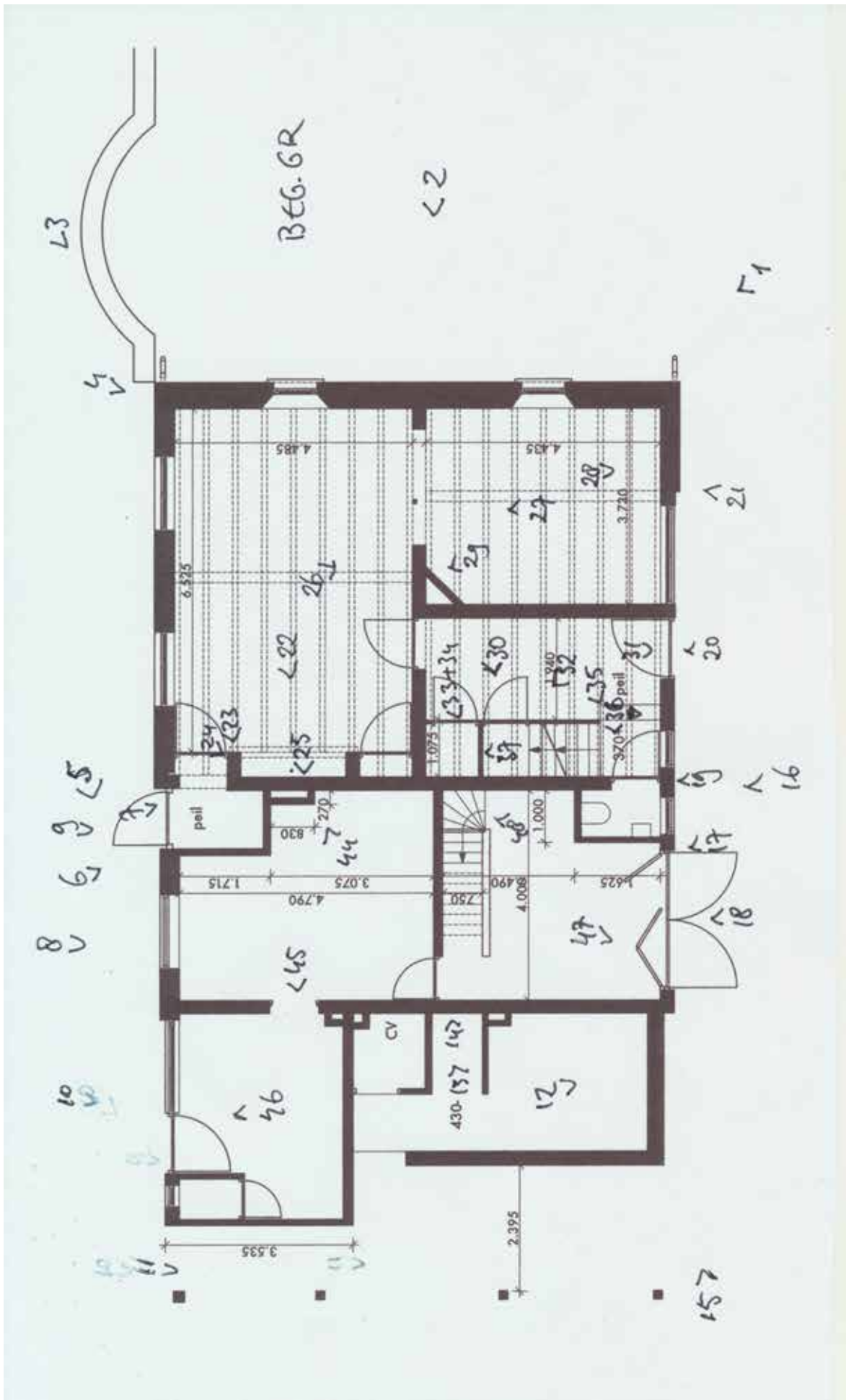
De ligging aan het water heeft ertoe geleid dat delen van het vakwerk in de loop van de tijd zijn vervangen door baksteen of mergel, als de gevel aan de waterzijde al niet vanaf het begin in mergel was opgetrokken. Bij de transformatie in 1939 zijn niet alleen de muren maar ook de vakwerkwanden grondig aangepakt. Dat laatste tekent zich af in het ontbreken van toognagels. Of het houtwerk wel met pen-gatverbindingen aan elkaar zit is niet te zien. Aan de zuidkant is overigens wel een deel van het oorspronkelijke vakwerk nog aanwezig.

Opmerkelijk zijn de drie vensters in de westgevel: opgebouwd uit deels hergebruikt materiaal (mergel) en voorzien van nieuwe lateien van Naamse steen én voorzien van in het metselwerk opgenomen ontlastingsboogjes wekken ze de indruk het resultaat te zijn van een restauratie. De twee bestaande raamopeningen die op oude foto's te zien zijn zaten echter op andere plekken. Dat leidt vervolgens tot de vaststelling dat ook hier het baksteenmetselwerk, net als aan de zuidzijde, grotendeels of zelfs geheel is vernieuwd. Dat de tijd waarin dat gebeurd is daarbij een factor is die garant staat voor een historisch beeld is het dan nog levende aloude vakmanschap. Een architect als P.A.Schols uit het nabij gelegen Geleen was er bijvoorbeeld een meester in om historiserend te bouwen.

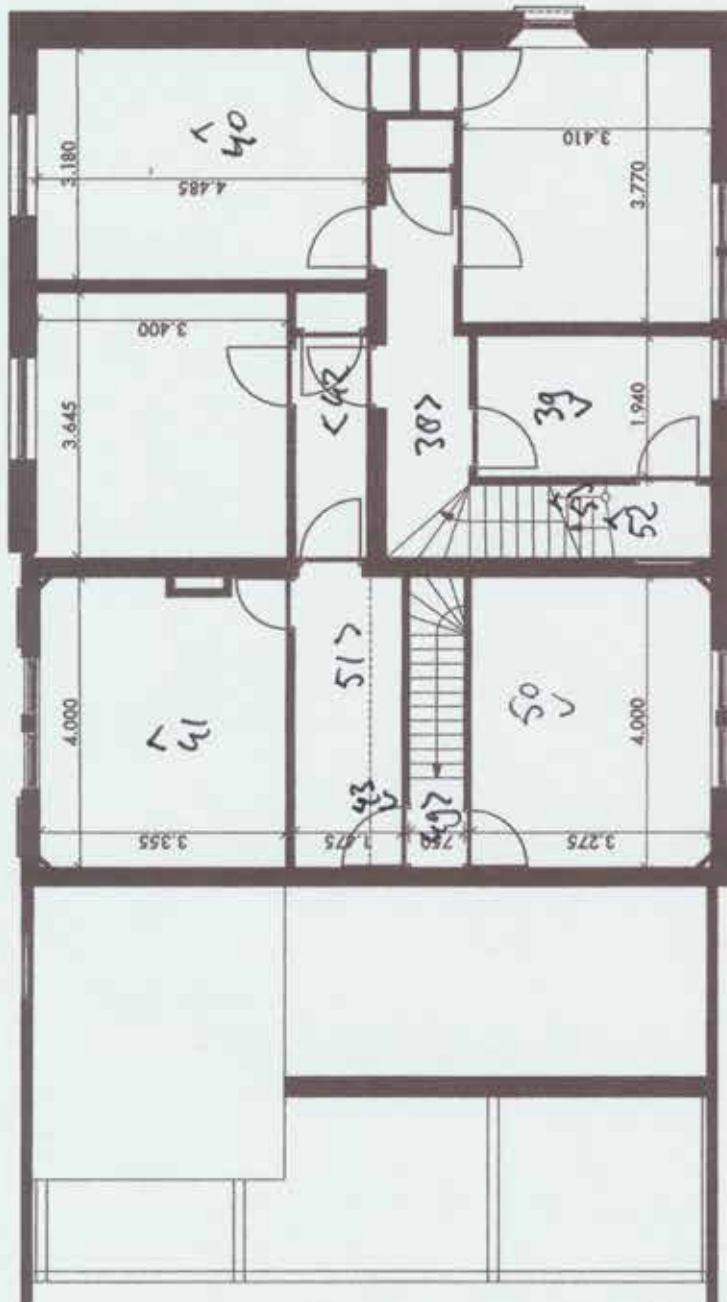
Aan de oostkant is een aantal bijgebouwen tegen het pand geplakt, waarvan het oudste een aanvankelijk open constructie was die is neergezet tijdens de campagne van 1939 en die naar het zuiden verder doorliep dan de huidige aanbouw.

In een later stadium is die constructie deels dichtgezet terwijl onder het doorlopende dak ruimtes zijn gemaakt door gemetselde muurtjes te plaatsen. Het geheel is uiterst rommelig. actuele foto's

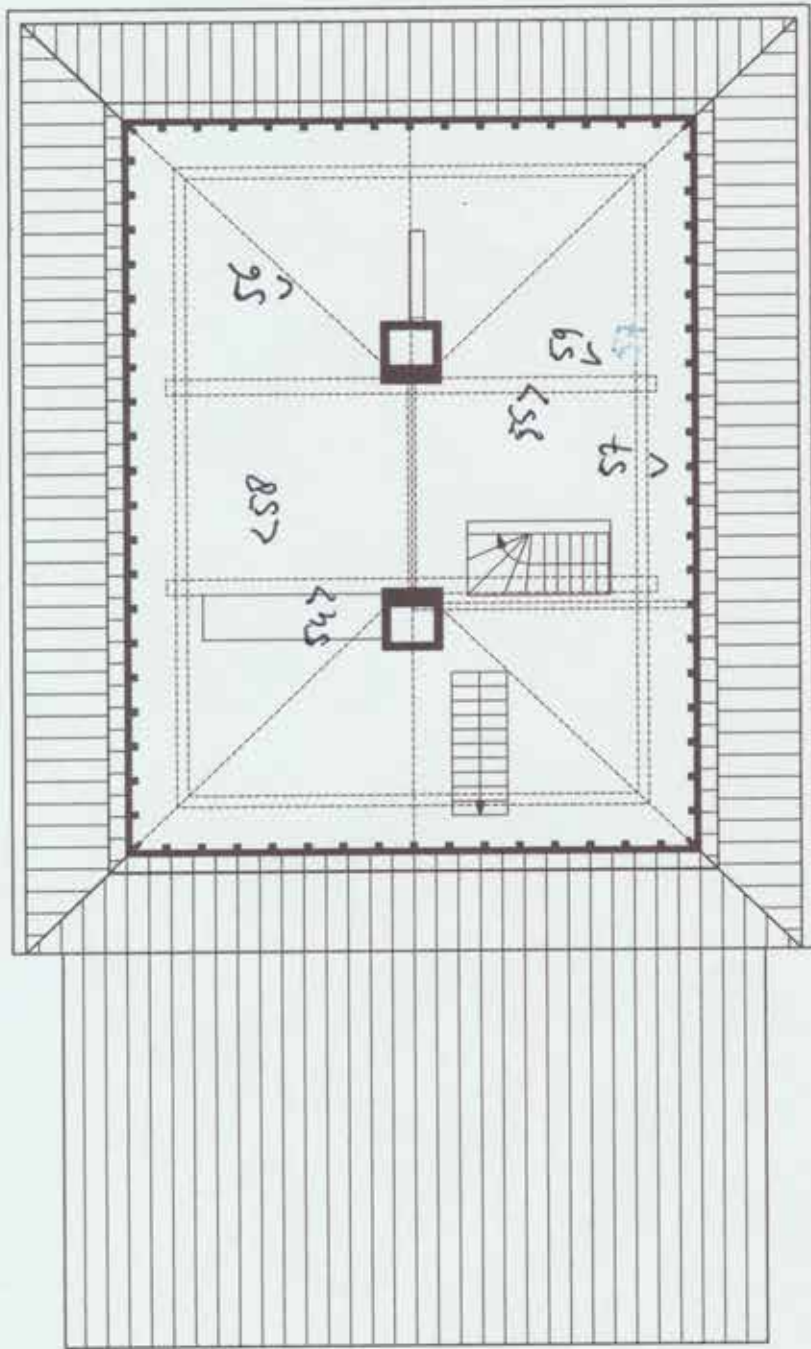
De becommentarieerde foto's illustreren een en ander.

VERD. 1

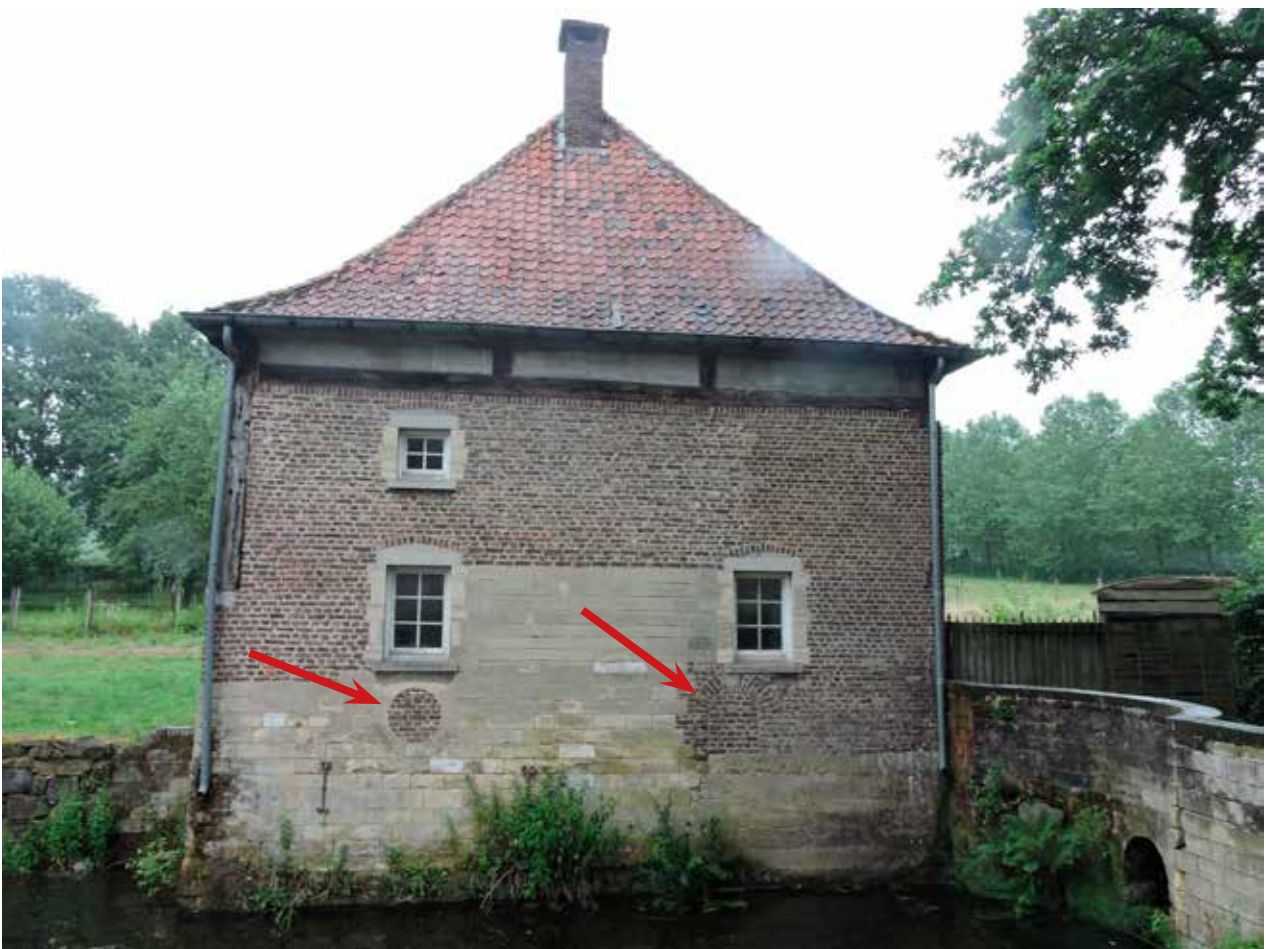

VERD-2

1. De molen aan de molentak van de Geleenbeek

2. De westgevel met de dichtgezette ronde opening voor de molenas. De halfronde, ook gedichte opening diende eveneens als doorvoer voor een as van een schoepenrad. Het bovenste stukje van de gevel bestaat nog uit vakwerk

3. De hoek van de zuid- en de westgevel

4. Het metselwerk op de hoek van zuid- en westgevel; de gebruikte steen en het toegepaste metselverband, plus de gebruikte specie maken duidelijk dat de hoek van de gevel in 1939 grotendeels opnieuw is opgetrokken. Midden 19de eeuw werd er al een muur voor het vakwerk van de zuidgevel gezet.

5. Alle raamopeningen in de zuidgevel zijn in 1939 gewijzigd c.q. vergroot

6. De verspringing van de muur naar het terugliggende vakwerk maakt duidelijk dat de muur voor het vakwerk is gezet.

7. De toognagelgaten aan de linkerkant in de stijl verwijzen naar vroegere houtverbindingen van het vakwerk

8. Het restant vakwerk is origineel, de ramen zijn secundair, ook gezien de doorbroken regel halverwege de ramen

9. De achterdeur van de woning zoals die in 1939 aan de waterkant van het molengebouw is gerealiseerd

10. Aanbouw met annexen aan de oostkant, uit 1939

11. De kolommen en het afdak dateren eveneens uit 1939

12. De ingebouwde massa is vrij recent

13. Doorkijk langs de aanbouw uit 1939, en de recente aanbouw naar de nieuwe achtergevel van het molengebouw

14. De gevel is versterkt met penanten

15. Latere aanbouwsels aan de oostkant, tegen het aanvankelijk open gedeelte uit 1939, waarbij alle daken zijn gedekt met Vlaamse pannen

16. De sterk gerestaureerde en gewijzigde noordkant

17. Zowel het metselwerk als het vakwerk van de noordgevel zijn vernieuwd. Bij het vakwerk valt op dat de vakken terugliggen t.o.v. het houtskelet, wat lijkt te wijzen op binnenzijdig opgespijkerd Kempisch vakwerk. Dat is er echter niet maar kan wel de gedachte zijn achter de uitvoering. Er zijn geen toognagels, een extra indicatie voor de vernieuwing van het vakwerk

18. De poort fungeert als beluiking van een daar achter staande dubbele tuindeur en is relatief recent. In de campagne uit 1939 was dit immers een berging. De deur fungeert als toegang naar het achterhuis

19. Ook de ramen zijn vrij recent en te dateren rond 1960.

20. De voordeur van de eigenlijke woning is eveneens rond 1960 gemaakt

21. De hoek van het vakwerkgedeelte is deels met hergebruikt hout opnieuw gerealiseerd zoals niet alleen blijkt uit het oppervlak van het gebruikte hout maar ook uit het ontbreken van getoogde verbindingen

22. De keuken, middels een portaaltje bereikbaar via de achterdeur in de zuidgevel, laat een statige open haard zien

23. De vormgeving daarvan doet zeer historisch aan maar is wat de kap betreft een vrij goede imitatie van gebruikelijke kappen uit de omgeving. De haardwangen met hun dorische bekroning is zijn dat niet, en is zijn uitgevoerd in kunststeen die gepolijst is en sterk lijkt op Hollandse voorbeelden. Het ligt dan ook in de rede om aan te nemen dat die door Smits, als eigenaar en verbouwer, is aangeleverd

24. Detail van een haardwang

25. Tegen de achterwand van de haard, waarvan het vuurscherm is gemetseld van vuurvaste stenen staat een laat-18de eeuwse haardplaat van gietijzer met de voorstelling van een onthoofding. De beul draagt een phrygische muts, een verwijzing naar de Franse revolutie. De onthoofde vrouw zou daarmee Marie Antoinette kunnen voorstellen, hoewel zij niet met het zwaard maar met de guillotine is onthoofd. De plaat komt van elders en hoort per saldo niet bij deze haard

26. De kamer waarin de haard staat, ter plekke van het maalgedeelte van de vroegere molen

27. Ook voor de ernaast gelegen kamer was oorspronkelijk deel van de ruimte waar het maalwerk stond

28. De hoek van de kamer aan de noord-westkant

29. De kamer heeft een eenvoudig schouwkje. Ernaast met een doorkijk naar de hal achter de voordeur in de noordgevel

30. De hal met de rustieke trap naar de verdieping

31. De binnenkant van de voordeur, die aan de buitenzijde is opgeklampt met planken in ruitmotief

32. De trap met open balustrade

33. Onder de trap een trapje naar een soort kelderkast

34. Het kleine keldertje onder de trap

35. Ook het plafond is uit de campagne van 1939, net als de trap, en zeer rustiek uitgevoerd

36. De wc onder aan de trap haaks op de optrede en parallel aan de gevel

37. De trap naar boven

38. De kamers op de verdieping ademen in alles de sfeer van de bouwtijd, 1939, inclusief de deuren met hun liggende panelen in triplex

39. De kamers zijn volstrekt neutraal uitgevoerd

40. Idem

41. De latere badkamer, te dateren rond 1970, waarvoor de vloer is opgehoogd

42. Doorkijk van west naar oost.....

43. waar inpandig een verbinding bestaat met het achterste stuk van het huis dat een secundaire eigen trap naar boven heeft gekregen nadat dat stuk een separate woning werd, rond 1960. Oorspronkelijk was dit deel, achter de huidige tuindeuren, een berging

44. Een eenvoudige schouw in leisteen uit de jaren 60 van de 20ste eeuw toen de tweede woning gemaakt is

45. Doorkijk door de ruimtes van het achterhuis

46. De keuken in het achterste stuk

47. De ruimte achter de tuindeuren, links in de noordgevel

48. De trap naar de verdieping

49. Idem

50. Ruimtes op de verdieping

51. Doorkijk naar het voorste stuk

52. De aanzet van de trap naar de zolder

53. De trap

54. De kap naar de westkant gezien. De schilden kappen aan met halfspanten die rusten op de jukdebalken van de hoofdspanten die parallel staan aan de smalle zijden van het pand

55. De kap, met een goed doordachte constructie, is uit de bouwtijd, de 18de eeuw. Hier gezien naar de noord-west-hoek

56. Een halfspant van opzij gezien

57. De dakkapellen in de dakvlakken aan de noord- en de zuidzijde zijn secundair en aangebracht bij de campagne van 1939

58. De kap naar achter gezien, inclusief enige scheefstand

59. De jukbenen zijn met beugels verankerd aan de onderliggende moerbalken

waardenstelling

De architectonische waarde van het pand is positief: er is weliswaar geen sprake van bijzondere vormgeving of materiaalgebruik, maar het pand heeft, mede op basis van zijn functie en het feit dat het vrijstaand is een dominante en herkenbare vorm. De waarde wordt aangetast door de functiewijziging waardoor van het gebruik als watermolen geen sporen resteren, behalve dan de gaten waar de assen van de waterraderen doorheen naar binnen liepen.

De stedenbouwkundige waarde is hoog vanwege de specifieke ligging en de relatie tot het adellijke huis en de motte, waarbij het hele terrein gedomineerd wordt door de aanwezigheid van de Geleenbeek die niet alleen de watermolen aandreef maar ook voor het water in de grachten zorgt.

De cultuurhistorische waarde is hoog vanwege de specifieke functie als banmolen, en de relatie tot de bewoners en het gebruik van gronden en andere eigendommen dat zij exploiteerden. De molen bestaat als voorziening ter plekke al vele eeuwen meer dan het huidige gebouw.

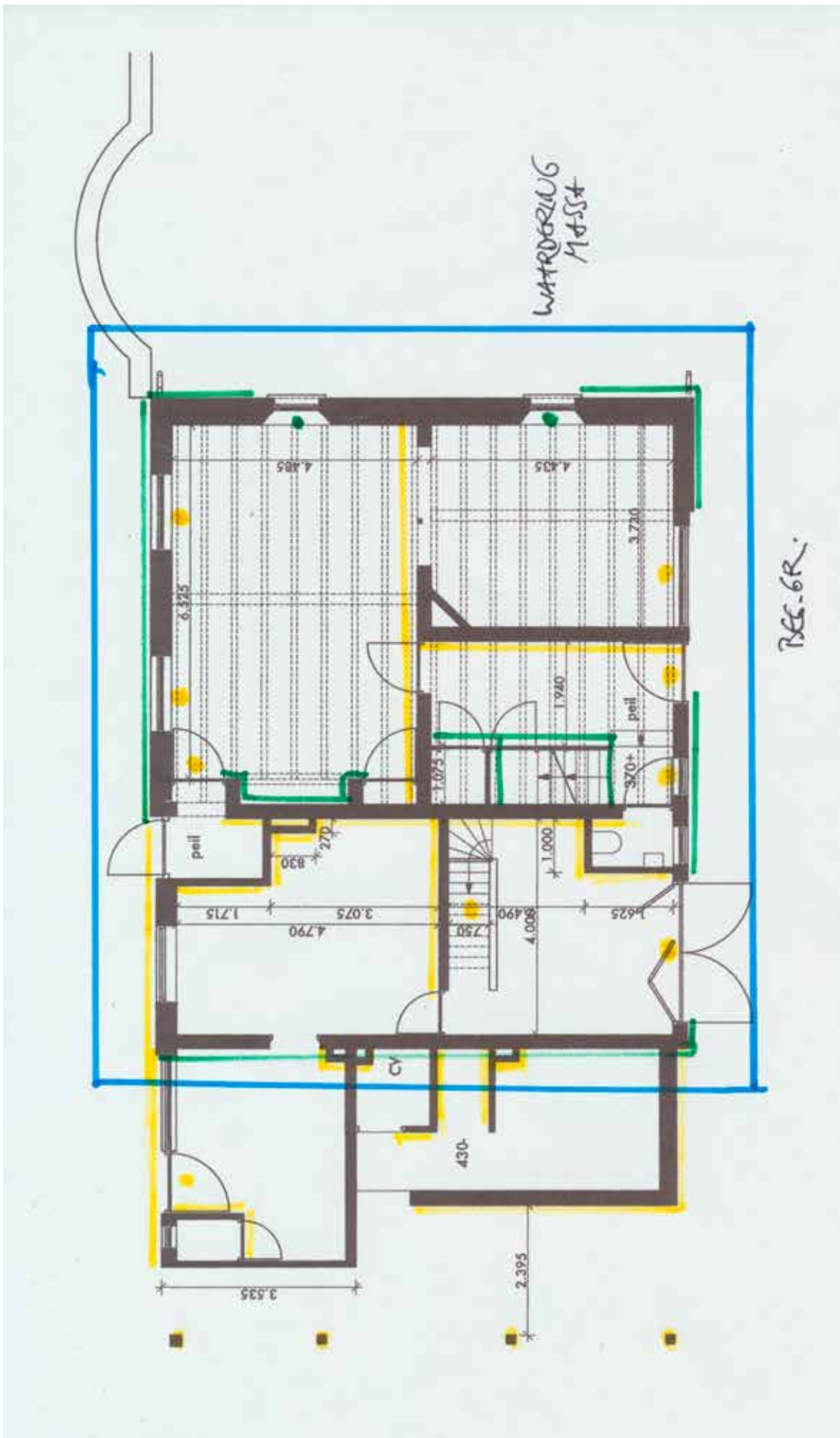
De bouwhistorische waarde is hoog voor het gebouw als geheel, dat immers een duidelijke verwijzing is naar de tijd dat het als watermolen in gebruik was. De kap is daarbij als authentiek gegeven eveneens als hoog aan te merken. Op de waardenstellingstekeningen is dat aangegeven door de gehele contour van het molengebouw blauw te kleuren. Onderscheiden delen kunnen vervolgens een andere kleur hebben omdat ze sterk gewijzigd zijn, en dan eventueel positief gewaardeerd zijn, of zelfs als indifferent zijn aan te merken. Op de sporen van het gebruik als molen, de gaten voor de molenassen en verder het vakwerk aan de zuidzijde na zijn er geen specifieke hoge waarden aan het exterieur waar te nemen. De ramen in de westgevel met hun natuurstenen omlijsting zijn ondanks de zorgvuldige vormgeving als indifferent te klasseren: ze zijn immers pas in 1939 aangebracht en hebben geen relatie tot oudere openingen. Alle andere ramen en deuren zijn eveneens indifferent, ook omdat ze in de jaren 60 nog een keer zijn vervangen door de huidige.

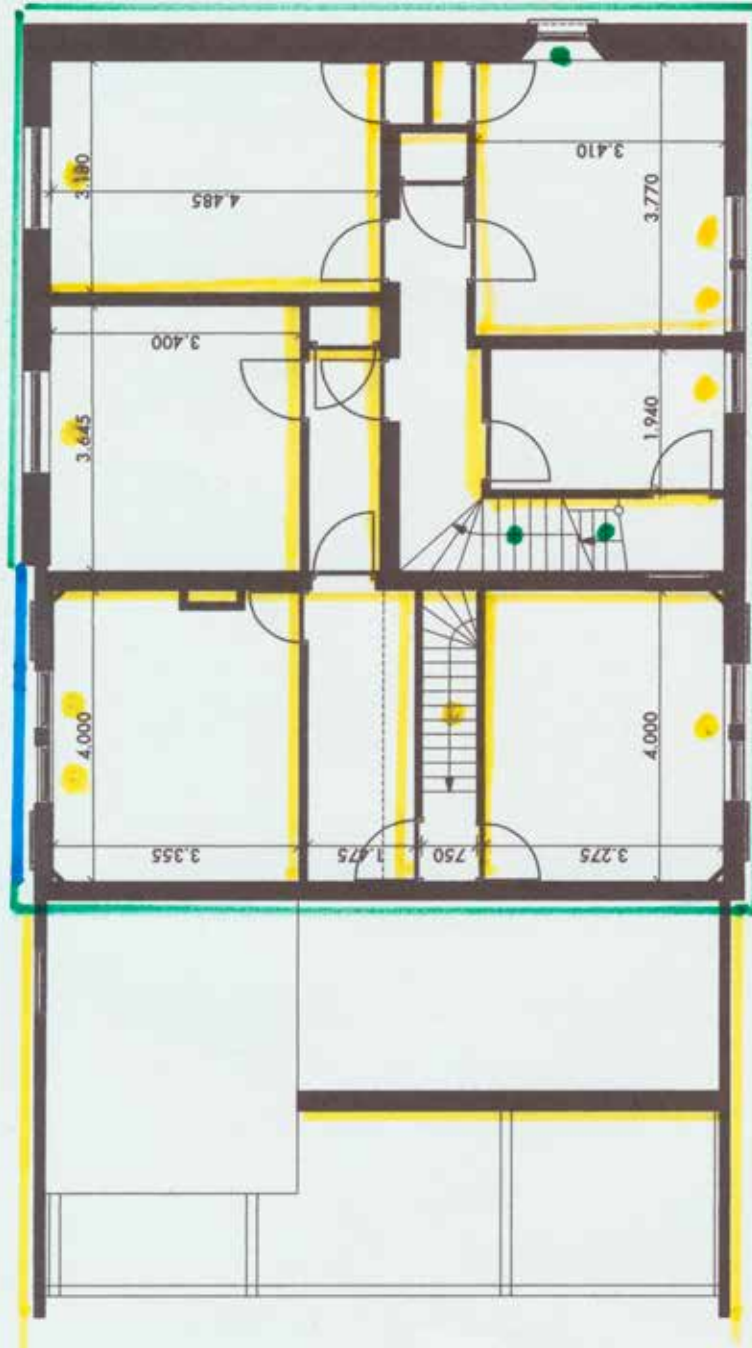
Ook het afdak aan de oostkant, met zijn open structuur is indifferent. Waarschijnlijk vervangt het een ouder afdak of een oudere aanbouw maar daar zijn geen sporen meer van aanwezig. Op de bouwtekening uit 1939 steekt het aan de zuidkant buiten de rooilijn van de zuidelijke muur uit, terwijl het op de tekening van Van de Wall uit 1967 ontbreekt. In de huidige situatie is de open structuur op kolommen dus ingekort, met wel een recente toevoeging met een lessenaardakje aan de zuidkant. Dat deel is, samen met het relatief kort geleden tegen het oudere afdak gezette afdak is eveneens indifferent.

Van het interieur is zijn de schouw in kunststeen en de trap met bordes met gedraaide balusters positief te waarderen.

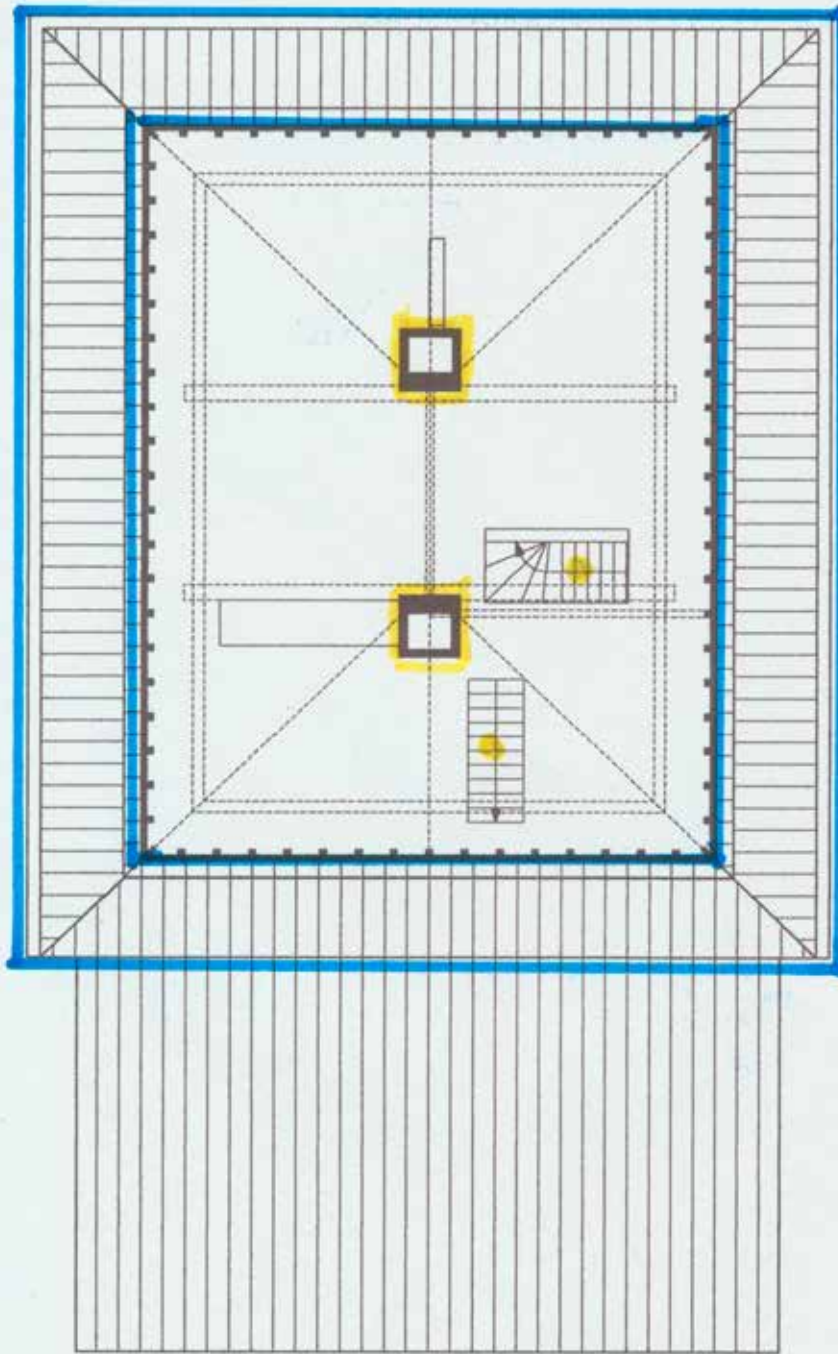
Voor het overige is het hele interieur indifferent.

De waardenstelling is op tekening nog een keer weergegeven, waarbij blauw staat voor hoogmonumentaal, groen voor positief en geel voor indifferent.

VERD. 1

VERD. 2

bronnen

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Monumentenregister
Beeldbank

Mr. A. Loosjes, Limburg in Beeld, Amsterdam, z.j.. NB: de foto's zijn vrijwel allemaal eerder gepubliceerd in het tijdschrift 'Buiten', rond 1910

P.W.E.A. van Bussel, De molens van Limburg.

Uitgave Provinciaal Bestuur van Limburg, (1989)

C.A.Huygen, Terborgh en de gebroken heerlijkheid, Restauratiestichting Limburg, 1960.
(Deel uit de serie: Gulden reeks van Limburgse Monumenten)

Kadaster: oerkadasterkaart
actuele situatie

Eigen archief: Tranchotkaart

Gemeente Schinnen: Bouwarchief

colofon

object: banmolen terborgh, schinnen
onderwerp: bouwhistorische opname
datum: juli 2021
opdrachtgever: Mega Management BV, Deventer
tekst en foto's: coen eggen
vormgeving: sanne bastion, designwitch, hoensbroek

© coen eggen | kelmonderstraat 51 | 6191 rd kelmond-beek
gcceggen@xs4all.nl | 06-29533362